

Darreres intervencions al nucli històric de Granollers (intervencions 2005)

ROBERTO GONZÁLEZ JIMÉNEZ, MÓNICA MERCADO PÉREZ
(ESTRATS SL)¹

1. INTRODUCCIÓ

El present article s'estructura a partir dels resultats de les restes arqueològiques trobades durant l'any 2005 al nucli històric de Granollers. Tot i que les troballes s'han produït en diferents excavacions de diferents solars, s'ha optat per discriminar aquesta distinció ja que respon a uns criteris administratius actuals i no a criteris històrics o arqueològics. Per tant, tot i que és possible que es facin referències als diferents solars excavats, no serà aquest el criteri essencial en el desenvolupament del present article.

En concret les finques a les que fem referència en aquest article són la B1, B2, C1 i C2. Tots aquests solars es van excavar durant l'any 2005 per l'empresa ESTRATS, Gestió del Patrimoni Cultural, gràcies al finançament conjunt de promotors públics i privats, com l'Ajuntament de Granollers, Galvi Promocions del Vallès, SL i els Srs. Vinyamata i Solà.

Destacar, també, que les excavacions que es presenten en aquest article són la culminació de tot un procés endegat l'any 1999, quan es va iniciar una política sistemàtica d'excavacions arqueològiques amb motiu de les obres de remodelació del centre històric de Granollers. Així, tot i que en aquest article es tracten les excavacions que es van portar a terme l'any 2005, també es faran referències a excavacions anteriors.

Per últim, destacar que degut a la magnitud de les restes trobades, alguns dels projectes urbanístics que s'havien d'executar han estat modificats –cas del solar C1, on es situa l'adoberia de Can Ginebreda i cas del solar C2, on es va documentar un pany de muralla amb una bestorre i part del fossat defensiu del Granollers medieval. Això ha estat possible gràcies a la bona predisposició dels promotors –tant públics com privats–

1. Agraïm la col·laboració dels altres dos directors d'excavació Antoni Rojas i Paula Santamaría.

que han fet viable una excavació arqueològica preventiva prèvia a l'inici de les obres de construcció dels diferents edificis.

2. LES TROBALLES D'ÈPOCA ROMANA.

Tot i que les excavacions arqueològiques dutes a terme a Granollers durant els últims 70 anys han posat al descobert estructures d'època romana identificades com una gran vila rural, i amb una pervivència en les actuals excavacions no s'han registrat estructures d'aquest complex, tot i que el material moble documentat d'aquest període ha estat remarcable.

Entre aquest material cal citar la presència de nombrosos fragments i peces ceràmiques que es poden situar en una forquilla cronològica entre el segle I i el III dC. Entre la tipologia ceràmica documentada podem citar *Terra Sigillata Itàlica*, *Terra Sigillata Sudgàlica*, *Terra Sigillata Africana* o *Terra Sigillata Hispànica*, així com ceràmiques comunes romanes. El repertori formal també és ampli destacant la gran presència de llànties en un estat de conservació força bo. Val a dir, que la gran majoria d'aquests materials es troben en context d'abocament i per tant no són directament relacionables amb cap estructura arqueològica.

La troballa més destacada dintre de tot aquest repertori de materials d'adscripció romana és la documentació d'una peça de marbre que formaria part d'una taula del mobiliari de luxe. Es tracta de la representació del cap del déu Baco. Aquesta està realitzada en marbre de Chemtou, conegut com *giallo antico*, i prové de la zona nordafricana de Tunísia.

La peça, d'uns 15 per 10 centímetres, es situa en una cronologia de mitjans de segle II dC i representa a un déu Baco jove amb els atributs típics d'aquestes imatges com la corona de pàmols i gotims. Val a dir que la peça es troba en un estat de conservació òptim, fet que permet observar els detalls dels lacrimals, les parpelles i els orificis nasals molt ben definits, així com els cabells rinxolats tant al cap com a la barba, treballats amb trepant manual d'arc. Tot i que no es conserven, els ulls haurien estat de color negre i brillant, segons els models coneguts. Presenta també un gra de raïm en un dels costats del cap, un altre dels motius iconogràfics que relacionen la peça amb el déu Baco. La testa presenta els llavis entreoberts que, gràcies a l'aprofitament d'una veta rogenca pel nas i els llavis, li confereix a la peça una certa sensualitat i embriaguesa pròpia del déu de les bacanals.

La troballa d'aquestes peces és habitual en contextos de luxe, sobretot a la zona de la Bètica. A la zona de Catalunya es documenten troballes similars a Tarraco i a Can Fatjó a Rubí. Com hem comentat anteriorment el cap de Baco es troba realitzat amb marbre de Chemtou, marbre molt preuat a l'antiguitat, com cita Plini el Vell a la seva

2. En aquests intervencions es van documentar restes de diferents àmbits de la vil·la amb la descoberta de diferents mosaics, una gran zona porticada i una zona de banys de gran luxe. Entre aquestes cal destacar les excavacions de Plaça de l'església dirigida per Iñaki Moreno, Solar de Càritas dirigida per Roberto González, el Pati de la Rectoria dirigida per Antoni Martín, can Reverter dirigida per Iñaki Moreno, les Rases de Càritas dirigida per Mònica Mercado i les Rases de Menta dirigida per Santi Molera, així com les excavacions de l'Antiga Presó del sr. Estrada, les excavacions del pàrking Vila Oberta i els sondejos de l'església de Sant Esteve efectuats per l'Àrea d'Arqueologia del Museu de Granollers.

Història Natural. Aquestes peces solien realitzar-se al costat de la mateixa pedrera i posteriorment eren exportades directament des de la zona africana pel Mediterrani o bé mitjançant comerç via Roma.³

Figura 1. Imatge de la testa del déu Baco trobada Granollers

3. Agraïm la col·laboració de la Dra. Isabel Rodà, qui va fer un primer examen i descripció de la peça, pocs dies després de la seva troballa.

En el cas de Granollers, el cap del déu Baco es va trobar en una posició secundària, en el context d'uns abocaments amb gran quantitat de material d'època romana i sense que es pugui relacionar directament amb cap estructura arqueològica. La zona on es va produir la troballa es considera, en època romana, una zona agrícola que s'hauria de relacionar amb les estructures de la gran vil·la, que es situaria al nord de la plaça de l'església.

3. L'URBANISME MEDIEVAL.

L'urbanisme medieval d'aquesta zona de Granollers està condicionat per la nova trama que imposa la muralla. Així podem destacar un urbanisme anterior i un posterior a la construcció de la muralla.

Quant a l'urbanisme anterior a la muralla cal destacar les referències a una església preromànica. Al cartulari de Ripoll trobem la menció que, cap a l'any 972, hi havia una antiga església a la zona on actualment trobem l'església de Sant Esteve (SUNYOL 1993: 13). A aquesta dada cal afegir el suggeriment de Josep Estrada, qui, en trobar una basa de columna d'estil toscà el va relacionar amb una possible antiga església d'època visigòtica. (AA.VV., 2004b: 68)

També cal esmentar l'existència d'una església romànica sota l'advocació de Sant Esteve, que apareix en un document de l'any 1001 (AA.VV., 1991: 366). Aquesta església, que substituiria l'antiga, es va poder documentar gràcies al reaprofitament d'algunes de les seves estructures dins de l'edificació d'època gòtica. L'any 1942, Salvador Llobet documentà tota una sèrie d'estructures que interpretà com a part de l'església romànica de Sant Esteve. Aquest extrem seria confirmat, posteriorment, en una intervenció arqueològica realitzada en la base de l'actual campanar. En la mateixa es va testimoniar la presència de restes arqueològiques datables entre els segles XI i XII. (SUNYOL 1993: 13). A diferència de l'actual, l'església romànica tindria una orientació d'oest a est i encara avui dia poden observar-se alguns vestigis a la façana oest de l'actual església, així com alguns capitells conservats al Museu de Granollers (AA.VV., 1991, 366). El portal romànic va ser destruït l'any 1936 (LLOBET, 1985: 10).

Lligat a aquestes successius temples s'ha documentat una zona de necròpolis amb un total d'uns 160 enterraments. Aquests presenten tombes simples, antropomorfes i de cista. L'orientació de les inhumacions era d'oest a est, amb el cap a ponent i els peus a llevant i el cos en posició de *decúbit supí*. Aquesta zona de sagrera era compartida amb zones d'emmagatzematge com ho testimonien el gran nombre de sitges documentades pertanyents a aquesta època.

A part de la posició predominant de l'església, la fesomia de la ciutat d'aquest moment estarà condicionada per l'existència del mercat, caracteritzat per les seves places al voltant de les quals s'anirà articulant l'urbanisme de la vila. Del mercat de Granollers trobem la seva primera notícia a l'any 1041 quan es parlava d'una mesura pròpia. El 1043 es fa referència a un camí que portava al *forum granularios* fent palesa l'activitat que s'hi desenvolupava. (DANTÍ, J. i CANTARELL, C., 2004: 101)

A les excavacions portades a terme en els solars esmentats no s'ha documentat la presència d'estructures relatives al urbanisme antecessor de la muralla medieval. Si bé sí que s'ha documentat la presència de diferents edificacions pertanyents al nou urbanisme que imposa la creació de la muralla. Aquestes s'han detectat concretament als

solars B1 i B2 i corresponen a un mínim de dues cases que presenten una alineació perfecta amb la muralla que es va bastir a la ciutat de Granollers al segle XIV. D'aquesta fase, però cal destacar la documentació que s'ha pogut fer a través de les darreres excavacions del sistema defensiu de la ciutat amb la presència d'una muralla amb bestorres i fossat.

4. EL RECINTE DEFENSIU MEDIEVAL

La muralla millor coneguda de Granollers és la del segle XIV. Tot i així les fonts parlen d'una muralla anterior datada al segle XIII. És possible que la primera muralla no s'acabés mai i per tant, que la muralla del segle XIV sigui, simplement, la finalització del projecte anterior amb la construcció en aquelles zones on no s'havia construït mai i la reforçació d'altres zones amb la construcció de torres i bestorres.⁴

La fortificació de la ciutat constava d'un perímetre aproximat de 760 m i una àrea de 38.827 m² i, segons Canal, es trobava reforçada per onze torres (CANAL, 1922). La documentació escrita també parla de la presència de cinc portals defensats cadascú d'ells per una torre.

Les excavacions portades a terme l'any 2005 han permès documentar un tram de muralla del segle XIV, així com part del seu fossat que va ser excavat de forma manual, fet que va permetre recuperar gran quantitat de material ceràmic i faunístic⁵. També es va poder documentar una nova bestorre de la muralla que se suma a les tres anteriorment documentades al pati de la Rectoria, plaça de l'església i solar del CAP.

La construcció de la muralla de Granollers no s'ha d'entendre com un fet aïllat, sinó que suposa la resposta a una sèrie de fets que s'estaven produint temps enrere a nivell polític intern i extern. Aquests fets ens fan entendre la construcció de la muralla de Granollers en dos fases d'un mateix projecte defensiu. S'ha de relacionar amb els episodis que es produeixen a la Corona d'Aragó entre finals del segle XIII i finals del segle XIV, i que es poden lligar directament amb la política d'expansió de la corona catalano-aragonesa. Aquesta política promoguda per Jaume I comportarà, a la vegada una creixença ininterrompuda així com unes disputes territorials que esdevindran amb el temps una sèrie de conflictes bèl·lics en el territori català.

És en aquest marc on hem d'entendre la necessitat d'emmurallar ciutats com ara Granollers, doncs el hipotètic perill d'un atac es converteix en real, en una ciutat com Granollers que suposa una plaça forta en l'avantguarda de Barcelona.

No és d'estranyar doncs que sigui en aquesta època quan trobem el primer projecte de fortificació de la vila. En un document de l'any 1291 es fa referència a la construcció d'una muralla a través de la compra del senyoriu de la vila per part de Pere Marqués, senyor del castell de la Roca, *amb la expressa condició de que aitalt quantitat (10.000 sous) sigui empleada en la construcció de murs de defensa de la població.* (CANAL, 1922: 8).

A partir de 1360 es produirà la coneguda guerra dels dos Peres. Aquest conflicte finalitzarà el 1375 amb Enric de Trastàmara al tron de la corona castellana. Aquesta

4. MERCADO, M. *et al.*, 2007

5. OLIVE, M. i PIÑEIRO, M., 2007

situació, entre d'altres, farà que es tornin a endegar antics projectes de fortificació o refortificació que havien restat aturats, possiblement, pel moment de crisi econòmica que havia patit el territori català durant finals de segle XIII i gran part del XIV i que ara, degut a l'ambient bèl·lic tornaven a ser necessaris. El cas de Granollers podia seguir aquest paradigma, ja que si bé es cert que, com hem comentat abans, tenim notícies d'una primera muralla iniciada a finals del segle XIII, tornem a trobar documents en el segle XIV on s'esmenta la necessitat de refortificar la vil·la i de fer un manteniment de les velles defenses. En concret ens referim a un document de l'Infant Joan, de l'any 1366, on concedeix els permisos per construir murs, valls, corredossos i torres de fortificació (AA.VV., 2004a: 107), però mentrestant calia que s'endeguessin els *adobs o reparacions que convinguin fer interinament en el mur i valls antics*". (DANTÍ, J. I CANTARELL, C., 2004: 102) Aquest privilegi serà confirmat i ampliat per Pere III el Cerimoniós, l'any 1373 (ALONSO, I., 2004:107), dins de la seva política de construcció de muralles i fortificació de viles per tal de fer front als diversos conflictes que amenaçaven la Corona, i on preveu clarament l'expropiació tant de cases particulars com la tala d'arbres (a excepció de fruiters i roures) per tal de portar a terme el projecte defensiu. (DANTÍ, 2001, 18).

El tram de muralla que es documenta en aquestes darreres excavacions correspon a aquesta segona fase o refortificació. Com ja hem esmentat, aquesta fase, construïda entre els anys 1366 i 1376, englobaria tant la construcció, *ex novo*, d'alguns trams, com el manteniment dels trams ja construïts durant la primera fase.

La construcció *ex novo* del sistema defensiu constava dels següents elements: murs, torres (més concretament bestorres), corredossos i fossat. Tots aquests elements han pogut documentar-se en aquesta darrera fase d'excavacions.

El mur de defensa presentaria una alçada aproximada d'uns cinc metres des del nivell de circulació intern de la vila, i un gruix que oscil·laria entre 1 i 1,20 metres. Estaria coronat per merlets dels quals, encara es poden observar alguns en el corredor de Sant Cristòfol, a la finca ocupada pel restaurant Granularius. Atenent al gruix de la muralla i la presència dels merlets, és força probable que el pas de ronda estigués format per una passarel·la de fusta adossada a la part alta del mur. La muralla es troba bastida amb còdols de mida mitjana sense desbastar lligats amb morter de calç i formant filades força regulars, amb la tècnica coneguda com maçoneria. En el seu parament s'han documentat diverses empremtes deixades per les bastides utilitzades durant la seva construcció⁶. Aprofitant el desnivell del fossat respecte a l'interior de la ciutat, part de la fonamentació externa era vista, i per tant el seu parament era idèntic al de l'alçat de la muralla. Per contra, la part interna estava bastida amb la tècnica d'encofrat perdut. En algun pany de muralla s'observen espitlleres, com en el cas de les documentades al Pati de la Rectoria (ALONSO, I., 2004:108) i al solar del CAP (GONZALEZ, R. *et al.*, 2002), que responen al model anterior a l'aparició de les armes de foc. Aquesta línia de tir estaria a l'alçada del nivell de circulació intern de la ciutat.

Un dels elements que s'ha documentat en aquestes darreres intervencions arqueològiques és una bestorre. Les fonts escrites parlen d'un total d'11 torres, de les quals 10 són de planta quadrada i 1 de planta rodona. Amb aquesta nova bestorre s'han

6. Pati de la Rectoria (ALONSO, I. *et al.*, 2003:274)

localitzat un total de quatre, (pati de la Rectoria, Plaça de l'església, solar del Cap i solar C2) tot i que hi ha autors que parlen de la situació exacta de 9. De la resta, hom situa dues als extrems del carrer Santa Anna, una a la cantonada nord-est de la muralla (aquesta seria la torre de planta circular) una altra estaria ubicada a l'actual corredor de Santa Esperança i la darrera al carrer Portalet (DANTÍ, J., CANTARELL, C., 2004: 103).

La bestorre localitzada en el solar C2 de Granollers, com a tal, no té el costat interior tancat, és a dir, es compon només de tres parets. Aquesta tècnica poliorcètica aconseguia que en cas d'atac i de que la bestorre sigui apressada per l'enemic, aquesta no pugui ser utilitzada per atacar l'interior de la ciutat. La bestorre documentada presenta un factura similar a les trobades anteriorment. Quant a la planta, quadrada, té 4 metres de costat. Pel que respecta al parament, està construït a partir de carreus ben desbastats i pedra de construcció de mòdul rectangular, amb inclusió d'alguna llosa i creant filades ben alineades i horitzontals. Les cantonades són reforçades a partir de l'alternança de carreus disposats de cap i través. Els murs estan construïts sobre una banqueta de pedra de construcció amb carreuada rústega, de mòdul rectangular i sense mesures definides. El morter és, ocularment, molt similar al de la muralla.

Figura 2. Foto de la bestorre localitzada al solar C2.

A totes les bestorres documentades arqueològicament, i també a la darrera bestorre localitzada, s'ha observat que la seva construcció s'adapta a la forma del fossat. En el cas de la bestorre del solar C2, degut al seu excepcional nivell de conservació, es va poder documentar, a l'interior, la pendent del fossat, i el seu posterior rebliment, per tal de terraplenar el nivell de circulació intern d'aquesta.

Tot i que aquesta bestorre conserva una alçada de tres metres, no s'ha pogut identificar el nivell de circulació intern de la mateixa, com tampoc no s'havia pogut documentar anteriorment a la resta de bestorres documentades.

Un altre detall que cal remarcar en el cas de les bestorres documentades a Granollers, és el fet de que els braços d'aquestes no es troben travats de manera solidària amb el llenç de muralla. Aquest fet respon a una altra tècnica poliorcètica amb la qual s'aconsegueix que en cas d'un hipotètic atac, si es mina una bestorre i cau, no arrossegui part de la muralla o a l'inrevés.

Aquest model de bestorres, es troba molt estès en les fortificacions bastides durant la segona meitat del segle XIV dins el territori català. Bons exemples d'aquestes es podem trobar formant part dels recintes emmurallats de Montblanc, Pals, Peratallada o Torroella de Montgrí, entre d'altres.

Un altre dels elements defensius importants que s'ha documentat a les excavacions és el corredor de muralla. Es tractava d'un perímetre d'uns dos o tres metres d'amplada, entre la muralla i la primera línia de cases de la ciutat, en el qual no s'hi deixaven bastir construccions, per tal de conservar un lloc de pas que anés paral·lelament a la muralla de la ciutat per l'interior d'aquesta. Aquests corredors tenen els seus orígens en els *intervallum* dels campaments militars romans i, posteriorment, de les ciutats romanes. L'objectiu d'aquests corredors era el d'habilitar la circulació per l'interior de la ciutat per tot el perímetre fortificat. Això facilitava, en cas de setge, una defensa més ràpida i per tant més efectiva, dels punts en que es necessités en cada moment.

En el cas de la ciutat de Granollers aquests corredors s'han conservat força bé, fossilitzats i integrats dins l'entramat urbà de la ciutat, i això ha fet que hagi pogut ser documentat en aquestes intervencions arqueològiques.

La muralla de Granollers estava envoltada d'un fossat. Aquest ha estat objecte d'un estudi exhaustiu durant els últims anys. Tot i així el coneixement que en tenim no deixa de ser parcial, ja que si bé és cert que s'han portat a terme moltes excavacions, totes s'han produït en un lloc molt concret del recinte murat i, per tant, desconexem el comportament d'aquest en d'altres zones de la ciutat, com, per exemple, en aquelles on sembla ser que es conserva la fase de muralla més antiga. Tenint present aquest condicionant, el que ens és més conegut és el fossat que correspon a la fase de la muralla bastida al tercer quart del segle XIV, que ha estat documentat en diverses intervencions⁷, entre elles la que ens ocupa en aquest treball.

La *vall* o fossat de la ciutat de Granollers es trobava excavat, pràcticament en la seva totalitat, en el substrat geològic, tot i que cal remarcar, que la seva construcció va comportar la destrucció de restes arqueològiques anteriors a tota la zona que ocupa. Presenta unes dimensions en planta que oscil·len entre els 7 i 11 metres d'amplada, depenent del lloc on ha estat documentat, i una secció en forma d'U esglaonada assolint actualment una profunditat aproximada entre els 2,5 i els 4 metres.

7. Pati de la Rectoria, Plaça de la Església, Solar dels Lledoners, Solar del CAP i Solar C2.

Figura 3. Foto del fossat durant les tasques d'excavació.

Tots els trams de fossat excavats presenten unes característiques similars, tant en la seva morfologia com en la seva amortització, a excepció del tram de fossat excavat al solar dels Lledoners, on es va documentar un pany de muralla abocat entre l'amortització del fossat. En cap dels cassos s'ha documentat cap indici en el fossat que faci pensar en la possibilitat de trobar-nos davant d'un accés a la ciutat.

Quant als sediments que reblien el fossat, la seva excavació ens ha proporcionat dades cronològiques sobre el seu ús i el seu abandó, que el relacionen directament amb la vida de la muralla. Així trobem que el fossat com a tal va tenir vida durant els segles XIV i XV, moment a partir del qual començarà el seu abandó, i que coincideix amb el moment en que els sistemes de defensa medievals comencen a ser del tot obsolets.

S'ha pogut comprovar, mitjançant la documentació dels diferents estrats d'abocament, que la vall va experimentar tres fases d'amortització diferenciades en el temps. En la primera fase, la vall va mantenir la seva funció estrictament defensiva des de la seva fundació fins gairebé la meitat del segle XV. En aquest moment i fins a finals del segle XVI, el fossat adopta per primer cop la funció de gran abocador de residus de la vila. No obstant aquest canvi funcional i el total abandó a que aquest serà sotmès, la vall continua significat un obstacle ofensiu degut sobretot al gran desnivell que encara presentava. La tercera i última fase representa la colmatació total de la vall que significà la seva inutilització definitiva. Aquesta fase es situaria al final del segle XVI fins l'últim

quart del segle XVII. A partir d'aquest instant i fins el segle XIX, el solar fou objecte de continus anivellaments i remocions del terreny per tal d'edificar cases d'obra nova que s'adossarien a la muralla, tot i que ja es té notícies que a partir de la segona meitat de segle XVI, la ciutat va experimentar un fort creixement demogràfic en torn a les vies principals, que provocà l'expansió de la població fora del recinte emmurallat (AA.VV., 2004a).

5. L'ADOBERIA DE CAN GINEBREDÀ.

Una de les troballes més destacables d'aquesta fase d'excavacions ha estat l'adoberia de Can Ginebreda. Es tracta d'una adoberia en la qual es portava a terme el sistema d'adobatge vegetal, el signe característic de la qual és la gran presència d'estructures contenidor o clots.

A l'adoberia de Can Ginebreda de Granollers es poden diferenciar, com a mínim, dues fases constructives, atenent a la disposició dels clots i al fet que la construcció d'alguns amortitza l'ús d'altres. A part d'això, també cal destacar el fet que les estructures de l'adoberia es situen en un edifici que no estava pensat per acollir-la en origen, ja que pot observar-se alguna reforma en els paraments originaris per tal d'aconseguir nous espais d'ús. Ens referim, concretament, al pilar central, on pot observar-se com està falcat per tal de mantenir la consistència, un cop es fan rebaixos en el terreny que ocupava l'antic edifici.

La documentació⁸ coneguda fins ara fa pensar que a Granollers, sobretot en el segle XVI, hi havia una especial dedicació al treball de la pell, si tenim en compte les referències que es troben sobre els blanquers als llibres de deliberacions del consell de la vila o als oficis de molts dels seus ciutadans. També es coneix l'existència d'algunes adoberies en referència al lloguer de les torres de la muralla, però que en principi, no permeten ubicar-les en el lloc exacte de la vila medieval. En els darrers temps s'han anat recuperant alguns documents de compra-venda o establiments de propietats que a través de les afrontacions permeten conèixer en uns casos el lloc exacte i en d'altres només la zona.

Tot i que els inicis de l'activitat adobera a la vila, no se sap exactament a quin segle es remunten, la notícia més antiga que es coneix en referència a l'existència d'una indústria de la pell a Granollers és de l'any 1175, en que Vidal de Corró i la seva família, van establir Joan Eriball i la seva família a unes cases i una petita cort on havia de construir dos calciners, a canvi d'una renda per Nadal, fet que fa pensar en una de les tasques que havien de realitzar els treballadors de la pell dins el procés de l'adobatge (VILAGINES, J. 2001: 216).

No trobarem més referències fins al segle XVI, on la documentació fa suposar que l'activitat adobera a la vila no era pas menor. Així sembla demostra-ho el llibre del consell per les referències que hi ha a aquesta activitat. La indústria adobera podia causar certes incomoditats als veïns, per això en el llibre del consell s'hi troben reflectides unes nor-

8. Volem agrair la col·laboració de Cinta Cantarell qui ens ha aportat la documentació necessària per la redacció d'aquest article.

matives que tendien a pal·liar-les. Així, en el 1537 consta “*que d’aquí endavant los blanquers no gosen rentar les pells a la riera fins de la passera en avall sots pena de cinc sous*”,⁹ cosa que fa pensar que si no hi hagués una activitat una mica notable, no s’hauria de regular. La problemàtica de les aigües brutes continua encara que en un sentit diferent a l’anterior. En el 1560, el consell de la vila ordena que es facin recs a fi que les aigües brutes de les adoberies vagin a discórrer a la claveguera de les valls de les muralles¹⁰. Uns anys després, en el 1569, seran les aigües brutes de les adoberies que hi ha a prop del portal de Belloch, les que ocasionen els problemes. D’aquesta manera el consell ordenarà que les aigües no s’embassin i circulin a fi de que el camí torni a estar com solia¹¹.

En un sentit diferent de l’anterior, i seguint la tradició medieval dels oficis artesans d’associar-se en confraries, el consell de la vila, en el 1558, diu que són obligats a ser de la confraria de sant Marc, tots els sabaters, blanquers, assaonadors, tiraners, cosalaters, cinters i tots aquells que facin adobar cuiram¹². Les confraries tenien una finalitat religiosa, però una funció important d’aquest tipus d’associacions era vetllar pels interessos econòmics dels associats, en col·laboració amb el consell de la vila (DANTÍ, J. 1981: 71-72), així que la protecció econòmica no era menys important. Si es podien associar és que hi havia prou oficis del mateix sector per fer-ho. Uns anys després, en el 1562, els blanquers demanen poder formar part de la confraria de sant Bartomeu¹³. Tot i aquesta petició, i els problemes que devien tenir en el si de la confraria, en el 1563, el llibre del consell de la vila diu que “que qualsevol assaonador o sabater pugua fer feina pagant a la confraria de sant Marc¹⁴”.

Les notícies documentals que hem vist fins ara porten a constatar l’activitat adobera de la vila, però fins fa poc no coneixíem la ubicació exacta de les adoberies. Com abans assenyalàvem es tenia constància de l’existència de les adoberies a través del lloguer de les torres de la muralla que feia el consell de la vila. En la relació dels lloguers, no s’anomena la torre sola, sinó en referència a una altra cosa. Per exemple, la torre darrera l’adoberia de Joan Reverter (1554), torre darrera l’adoberia de mossèn Ginebreda, en el 1562 i en el 1586, o Pere Many blanquer que arrenda “la torre qui es darrera la casa dels horts”. De fet, sembla que molts blanquers són arrendataris de les torres de les muralles.

Actualment sabem que apart de l’adoberia d’en Ginebreda, al Granollers medieval n’hi hauria hagut d’altres, algunes fora muralla, com es habitual en d’altres viles. Per un document d’una venda feta en el 1539? per Joan Pere Ros, blanquer, se sap d’una adoberia prop del portal de Caldes¹⁵. Abans veiem com en parlar de les aigües brutes, es feia referència a les adoberies del portal de Belloch. En el segle XVII, encara trobem la ubicació d’una altra adoberia, en un document d’un establiment que fa Leonor Buada a Llorens Torras, candeler, d’un pati de terra derruït i deshabitat que abans era una adoberia, diu que afronta a llevant amb el hereus de Pere Vila, assaonador, al sud amb el

9. Arxiu Municipal de Granollers, Deliberacions del Consell, 1537 foli, 16

10. Arxiu Municipal de Granollers, Deliberacions del Consell, 1560, foli 88

11. Arxiu Municipal de Granollers, Deliberacions del Consell, 1569, foli 198

12. Arxiu Municipal de Granollers, Deliberacions del Consell, 1558, foli 75

13. Arxiu Municipal de Granollers, Deliberacions del Consell, 1562, foli 112

14. Arxiu Municipal de Granollers, Deliberacions del Consell, 1563, foli 113

15. Arxiu Municipal de Granollers. Col·lecció pergamins, núm. 441 (Document fragmentari, notes de Josep Maria Vila)

camí que porta del portal travessar a la riera¹⁶. És a dir, trobem adoberies repartides a diversos punts de la vila.

Pel que fa referència explícita a l'adoberia d'en Ginebreda, a part de la documentació citada anteriorment en relació al lloguer de les torres, és en un document del 1583 en què es troba la ubicació exacta. En un reconeixement de béns que fa Bernat Solà, mercader de Granollers, pel rector del Col·legi dels Jesuïtes de Betlem de Barcelona, quan parla de les afrontacions d'un edifici diu que "a l'est limitava amb el carrer Barcelona; al sud termenejava amb la muralla de la vila a l'oest afrontava una part amb cases d'Antoni Grifollera, mestre de cases; i una altra part amb l'adoberia de mossèn Ginebreda mitjançant un camí; al nord, limitava amb l'hort de dites cases amb una placeta dita d'en Guillamet i amb unes cases.¹⁷ Cosa que concorda exactament amb l'adoberia trobada al davant de la plaça de l'església. També és cert que el camí al que fa referència el text, va arribar amb aquest mateix nom fins al segle XX. El que sorprèn de l'adoberia d'en Ginebreda és que estigui al davant de l'església gòtica i dins la muralla, no fora, com solia ser habitual.

Encara que no pugui assegurar-se quins tipus de pells s'adobaven, al menys un d'ells és segur, ja que se sap per un albarà pagat durant l'exercici de la clavaria de 1573, fet per Francesc Masferrer a Joan Verges, assaonador, per les pells de moltó: "...li comparen los senyors jurats per servir per a cobrir la caixa de les boses dels oficis de la present vila..."¹⁸

Pel que fa a la família Ginebreda, durant gairebé tot el segle XVI, els trobem vinculats al poder municipal, ocupant diversos càrrecs. Així en les insaculacions del consell, surt en Petrus Ginebreda, blanquer, uns cops com a clavari altres com a jurat, com a mostassaf o també com a administrador de l'hospital. Altres membres de la família com Joaquim Ginebreda són extrets obrer o clavari¹⁹. També se sap que en el 1570 tenia un molí anomenat d'en Ginebreda, que acabarà sent el molí de la vila i que tindrà molts plets per les aigües.

Els sistemes d'adobatge vegetal i, per tant, les estructures amb ells relacionats, no han variat gaire fins a l'etapa industrial, el que fa que ens trobem complexos adobers a diferents èpoques de la nostra història i que les diferències entre ells no siguin gaire substancials. Així trobem que la característica d'aquests centres és la presència de gran quantitat d'aigua que es necessita per portar a terme aquests processos. Tenyir o adobar pells no requereix instal·lacions molt sofisticades. Només uns recipients (de ceràmica, fusta, excavats a la roca o en terra), aigua (que pot ser transportada amb gerres, amb canalons de fusta o amb cubells, extreta de pous o mitjançant recs) i, a vegades, foc per escalfar aquesta aigua. (MOLIST, N. *et al.*, 2005) Aquests elements, amb petites modificacions, s'han mantingut fins a època industrial en els centres d'adobatge de diferents cultures.

L'edifici on es situa l'adoberia de Can Ginebreda es localitza molt a prop de l'església de Sant Esteve, i a tocar de la muralla medieval i d'una de les bestorres. És un

16. Arxiu Municipal de Montornès. Fons Masferrer Perpinyà. Lligall 59

17. Notes de Josep Maria Vila. ACA. Monacals. Hisenda. núm. 2564.

18. Arxiu Municipal de Granollers. Compte de la clavaria Francesc Masferrer-1572-1573, Albarans

19. Arxiu Municipal de Granollers. Deliberacions del Consell, 1555-1572

edifici que segueix perfectament l'urbanisme que imposa la muralla. Aquest fet ens marca, evidentment, un data *post quem* de fundació d'aquest edifici, a la segona meitat del segle XIV quan es basteix la muralla, entre els anys 1366 i 1376.

L'edifici de l'adoberia que podem observar està constituït per dos cossos, un principal, format per una sala de 72 m² amb un pilar central, i un altre, adossat a aquest, de dimensions més petites, on es situen els calciners. Aquests tipus de complexos solien comptar amb zones obertes o patis on es portaven a terme algunes activitats complementàries a l'adobatge, com ara la preparació de l'escorça que haurà d'aportar els tanins en el procés d'adobatge, i que també servia per emmagatzemar les matèries primeres o el producte elaborat. En el cas de l'adoberia de Can Ginebreda, s'ha pogut documentar una zona de pati que es situaria contigua a la banda nord del cos principal. Aquesta zona es va excavar, parcialment, en una intervenció anterior i es van poder localitzar algunes estructures que, si bé en el seu moment no podien ser interpretades, actualment s'ha vist que han d'interpretar-se com a part de l'adoberia de Can Ginebreda. (MARTIN, A. 2002)

Aquesta zona de pati, a la vegada, correspondria a l'accés al complex des del carrer, com succeeix en el cas de l'adoberia de Cal Granotes a Igualada²⁰. Aquest accés des del pati donaria al carrer Ginebra (possiblement una derivació de Ginebreda, nom del complex adober i que podia haver donat nom al carrer), conegut fins a inicis de segle XX i que actualment es trobava colgat i inutilitzat. S'ha pogut documentar arqueològicament el marxapeu d'accés a l'edifici i s'ha comprovat en documentació gràfica de mitjans de segle XX com l'edifici encara conservava les portes de fusta que tancaven el pas al pati i, per tant, a l'edifici de Can Ginebreda.

Tot i que no conservem l'edifici sencer, l'adoberia de Can Ginebreda es localitzaria en un edifici de dos plantes, d'altra banda, fet habitual en aquest tipus d'indústria. Els edificis que acollien les adoberies solien tenir una planta baixa, anomenada de ribera, on es portaven a terme tots els processos de remull, encalminat, pelat, descarnat, desencalminat, rendit i adobatge, és a dir, tots aquells processos on l'aigua és l'element principal. Aquesta zona solia ser una zona fosca, càlida i humida, on la presència dels clots plens d'aigua, calç o excrements d'animals, creava un ambient força incòmode i perillós en el que treballar. No obstant, els accidents solien ser habituals quan algun treballador queia i moria ofegat per la guilla produïda per la matèria orgànica en descomposició. És precisament aquesta part de l'adoberia la que documentem al jaciment de Can Ginebreda, on es pot observar la presència de nombrosos clots, un pou, un fogó i altres zones de treball pavimentades. Aquesta planta, a més, representa un espai semi-soterrani ja que es troba a una cota més baixa que el nivell de circulació del carrer, si més no a la banda sud de l'edifici.

La planta superior es coneix com estenedor i a diferència de la planta inferior solia ser un espai obert, amb grans finestral, on hi havia corrent d'aire. A Can Ginebreda no tenim aquesta part, però sí que tenim indicis per pressuposar la seva presència, com són les empremtes, en el pis inferior, dels baixants d'aigua que haurien de provenir del pis superior. Una altre fet que ens fa pensar que aquest edifici tindria una segona planta és el fet que el nivell de circulació del carrer, si més no en algunes zones, era més alt i per

20. Informació facilitada pels responsables de Cal Granotes-Museu de la Pell d'Igualada.

tant s'hauria de correspondre amb una planta superior. Per últim, destacar que a les fotografies de les que disposem de mitjans dels anys 50 del segle passat podem observar com aquesta zona està ocupada per edificis de dos o més plantes, i cal suposar que aquests edificis són una perduració dels que ja existien en èpoques anteriors.

Com ja hem esmentat, els clots són les estructures més característiques d'un complex adober. Aquests poden ser de diferents formes i mides. Els trobem quadrats, rodons, rectangulars, etc. La tècnica constructiva d'aquests també pot ser molt diversa. Trobem des de simples clots excavats al terra fins a clots fets amb pedra o material constructiu ceràmic, sense deixar de banda altres materials com podia ser la fusta. Les mides també són molt diferents atenent, d'una banda, al procés que es portava a terme en cada clot, i d'altra, a la quantitat de pells que es tractava en cadascun d'ells.

En el cas de Granollers trobem més d'una vintena de clots distribuïts per tot l'edifici que delimiten, en aquelles zones on no hi són presents, les zones de treball, on es portarien a terme tasques com el ferrejat, el descarnat, el pelat, etc. Quant a la forma predominant és la quadrada, encara que també trobem clots de forma rodona. Pel que respecta a la tècnica constructiva, tots els clots es troben construïts amb còdol sense desbastar lligat amb morter de calç. Les parts interiors, parets i fons, estan recobertes amb peces ceràmiques de mòdul quadrat, pels clots quadrats, i de mòdul rectangular amb curvatura, pels clots rodons. Amb aquesta tècnica s'aconsegueix l'estanqueïtat dels clots que han de contenir les dissolucions d'aigua i calç o les solucions tànniques, entre d'altres.

Amb el procés d'excavació i gràcies a les analítiques efectuades a partir de les restes conservades en els clots, s'ha pogut arribar a establir una aproximació a la funcionalitat de cadascun dels clots. Així trobem un conjunt de tres clots quadrats, d'aproximadament 1,3 m de costat que es situen a tocar del pou i corresponen a una zona de dipòsit o reserva d'aigua.

Cal esmentar la presència d'un clot que sobresurt dels altres per la seva diferència de mida. És un gran clot de 2,12 per 3,06 metres. En el seu fons presenta un cubeta de decantació de petites dimensions, destinada a la neteja de l'estructura. Com la resta de clots, està bastit amb còdol lligat amb morter i calç i folrat, a la seva part interna, amb peces ceràmiques. Aquesta estructura es troba situada al costat del fogó i, en destaca la presència d'una canonada que comunica aquest amb la part interna del clot, tot travessant la paret mitgera d'ambdós. La funció d'aquest clot, atenent a les dades proporcionades per l'excavació i al resultat de les analítiques, seria la de remull, és a dir, és en aquest clot on es netejarien i s'hidratarien les pells per començar el procés de neteja. La canonada documentada entre el fogó i el clot tindria, entre d'altres, la funció d'abocar els preparats del fogó directament al clot de remull.

També relacionada amb aquesta gran estructura cal destacar la presència d'una cubeta que desguassa directa al clot, la qual estaria dedicada a fer dissolucions de lleixius que col·laboressin al rentat de les pells.

Cal destacar un altre grup de sis clots on es portarien a terme les tasques d'encalminat. D'aquests, cinc són calciners pròpiament dits, mentre que l'altre s'ha interpretat com un dipòsit de calç degut, sobretot, a la gran quantitat de calç que es va documentar durant el procés d'excavació. Aquests clots són de forma rectangular i presenten unes mides aproximades d'1,4 metres per 1 metre, encara que n'hi ha un d'ells que presenta unes dimensions superiors, 1,2 metres per 2,75 metres. Com la resta de clots estan bastits amb còdol lligat amb morter de calç i revestits amb material constructiu ceràmic.

Just al costat del calciner més gran es troba un altre clot de dimensions i construcció similar que seria el destinat a l'aiguamel, un altre del processos de neteja de la pell. Tot aquest conjunt de dipòsits o clots es troben disposats de manera que delimiten un espai o zona de treball on portar a terme activitats relacionades amb la neteja. Cal afegir també un grup de dos clots relacionats amb aquests i que serien els d'aiguamel, utilitzats per la neteja de les pells després de pelar i descarnar.

Quant als clots rodons els trobem dividits en dos grups, encara que tots estan relacionats amb el procés d'adobatge pròpiament dit. Un primer grup el formen dos clots bessons, amb una factura similar a la resta i revestits de peces ceràmiques rectangulars amb curvatura. Les dimensions d'aquests clots oscil·len en torn a 1,5 metres de diàmetre. Val a dir que durant l'excavació d'aquests dos dipòsits es van documentar nombroses restes faunístiques pertanyents a "clavijas" de *Bos Taurus* (BOTA). Aquestes restes estan en procés d'estudi, però és possible que estiguin relacionades amb l'obtenció de l'oli de pota de bou, un bon engreixant per a les pells i que per tant ens donaria més pistes sobre altres de les activitats que es portaven a terme a l'adoberia de Can Ginebreda. Haurem d'esperar futures analítiques per confirmar aquesta hipòtesi.

L'altre grup de clots rodons està compost per tres estructures, de les quals dos són dedicades al rendit mentre que l'altre és un clot de desencalat, és a dir, és el lloc on les pells es rentaven un cop havien passat pels calciners i abans d'anar als clots d'adobatge. Tots tres presenten una factura igual i similar a la de la resta de clots del complex. Les mides d'aquests clots es situen en torn a 1,2 metres de diàmetre.

Val a dir que existeixen altres dipòsits dels quals no disposem de dades suficients, ja que estan cobertes per estructures posteriors que no s'han desmuntat. Haurem d'esperar al desmuntatge d'estructures, si s'escau, per obtenir les dades que ens manquen i poder recollir les restes oportunes i efectuar-ne les analítiques adients.

Quant al proveïment d'aigua, cal destacar que, encara que és força habitual que sigui mitjançant recs, com en el cas de l'adoberia de Cal Granotes d'Igualada (CHORREN, J. *et al.*, 1999), a Granollers el més probable és que el proveïment es fes a través d'un pou, com també s'ha pogut documentar en d'altres indústries d'aquest tipus, com el cas de l'adoberia de Tàrrega (ENRICH, J., 2002). No resulta estrany pensar en aquest fet si tenim en compte que la ciutat de Granollers es troba molt ben regada per aigües subterrànies i per tant, és molt fàcil el proveïment a través de pous i mines com s'ha pogut comprovar a diverses excavacions al centre històric de la ciutat.²¹ A més l'aigua de pou presenta l'avantatge que sempre es troba a la mateixa temperatura, no pateix canvis tèrmics com l'aigua que prové de recs o a través d'altres sistemes.

El pou documentat a Can Ginebreda es situa a la cantonada sud-est de l'edifici. Presenta planta quadrangular amb unes mides d'1,5 metres per 1,4 metres, i totes les seves parets estan bastides amb còdols lligats amb morter de calç. Per raons de seguretat aquest pou no es va poder excavar en la seva totalitat i la part excavada, uns quatre metres de profunditat, no va proporcionar materials arqueològics fiables per a concretar la seva adscripció cronològica.

21. Cal esmentar la documentació de diverses mines d'aigua a excavacions com ara la Rasa de la Rectoria (GONZÁLEZ, R., 2003a), al solar del CAP (GONZÁLEZ, R., 2003b). També cal destacar la presència de dos possibles pous de mina a CAN PIERA (MARTÍN, A. 2002).

Tot i no haver-hi trobat elements arqueològics relacionats, hem de suposar que la circulació de l'aigua dins del complex adober, que com ja hem comentat, és un element important i necessari en gran quantitat per a aquest tipus d'indústria, es faria a través d'elements mòbils com ara cubells, canalons de fusta o similars.

Cal destacar, a l'adoberia de Can Ginebreda, la presència d'una estructura de combustió. Concretament es tracta d'un fogó d'obra i, encara que no és estrany trobar-ne, tampoc podem dir que sigui un element present a totes les adoberies. Val a dir que dels dos exemples d'adoberies més coneguts a Catalunya, Cal Granotes a Igualada i l'adoberia de Tàrrega, només en el cas de l'adoberia de Tàrrega es documenta aquesta estructura de combustió (ENRICH, J., 2002). En el cas de Can Ginebreda, el fogó es troba en un estat de conservació força bo. Es situa a la cantonada nord-est de l'edifici, en un espai semisoterrani. És bastit amb còdol lligat amb morter de calç i amb material constructiu ceràmic, sobretot a la part corresponent a la cambra de combustió. La funció d'aquest fogó seria la d'escalfar aigua per accelerar els processos d'adobatge, així com preparar diferents solucions o substàncies que milloressin la qualitat de les pells que s'hi tractaven. Com hem comentat anteriorment, aquest tipus d'estructura és habitual a les adoberies, però també és molt comú en altres tipus de complexos preindustrials, com la que es va poder documentar a la saboneria de Santa Maria de Palautordera, molt similar a la de Can Ginebreda quant a tipologia, però amb unes funcions relacionades amb la producció de sabó (SALVADÓ, I. *et al.*, 2005).

Figura 4. Imatge del fogó

Com hem comentat anteriorment hi ha una part del complex adober de Can Ginebreda que es va excavar en una intervenció anterior. En aquesta intervenció es va documentar un paviment enllosat amb una marca batent que podria pertànyer al registre d'una roda de molí. Aquesta estructura no podia relacionar-se amb cap de les altres estructures que es van documentar en aquella excavació. (MARTÍN, A., 2002) S'ha hagut d'esperar fins al descobriment de l'adoberia de Can Ginebreda per comprovar que aquest paviment corresponia a la zona de pati de l'adoberia, i que la marca que s'observa en el paviment pot correspondre a un molí vertical dels que es feien servir per triturar escorça i produir elements necessaris en el procés d'adobatge. Un molí d'aquest tipus pot observar-se a l'adoberia de Cal Granotes a Igualada.

Ja s'ha esmentat en diverses ocasions la importància de l'aigua en tots aquests processos d'adobatge de pells. El proveïment d'aigua es soluciona mitjançant pous però aquest tipus de complex també necessita un bon sistema per evacuar aquesta aigua i tots els residus que porta, com ara calç, restes de pèls, de carn, d'excrements fets servir en el procés d'adobatge, etc. És conegut que aquest tipus d'indústries rebien moltes queixes per part dels ciutadans respecte a l'evacuació de residus, pudors i altres incomoditats. A l'adoberia de Can Ginebreda només s'ha documentat una claveguera, d'unes dimensions no molt grans. Es troba situada al costat dels clots d'emmagatzemament d'aigua i pren direcció cap a la muralla i el fossat. Aquesta claveguera recull les aigües dels clots d'emmagatzematge i és de suposar que recolliria les aigües d'altres estructures, encara que no s'han conservat evidències d'això. Val a dir que encara manca per excavar una part del solar que ocupa l'adoberia de Can Ginebreda i és la que se situa entre l'edifici de Can Ginebreda i la muralla, és a dir, un tram de corredor medieval fossilitzat en la trama urbana de l'actual ciutat de Granollers. És possible que durant l'excavació d'aquesta zona es puguin documentar altres estructures relacionades amb l'evacuació d'aigües residuals.

Entre els materials arqueològics trobats a l'adoberia de Can Ginebreda val la pena fer esment de dos elements trobats durant l'excavació i que ens aporten dades sobre els processos de la pell que es portaven a terme a Can Ginebreda. D'una banda, cal destacar la troballa d'un ferro de descarnar pells, eina molt característica d'aquest tipus d'indústria. Aquesta eina és coneguda i utilitzada des d'època romana i fins a la industrialització del procés (ENRICH, J. 2003, 7). La forma corbada del tall respon a la necessitat d'adaptar-se al cavallet de fusta on es col·locaven les pells per extreure'n, rasant-les amb el ferro, les restes de carn adherides. Eines molt similars han estat trobades a Ruscino (Sud de França), Guadix (Granada), a Bovalar (Seròs, el Segrià) (ENRICH, J. 2003, 7) i a la necròpolis de Palous (Camarasa, la Noguera) (SOLANES, E. i ALÓS, C., 2003)

D'altra banda en les immediacions de l'edifici de l'adoberia es va produir la troballa d'un abocament de recipients ceràmics amb restes de pigments. Després de l'estudi efectuat pel departament d'enginyeria química de l'EPSVG a càrrec del Dr. J. Butí i de la Dra. N. Salvadó ens permet treure alguna conclusió més sobre la adoberia.

El fet que es trobin petites quantitats de pigments i la gran diversitat colorimètrica d'aquests, amb la presència de la tricomia de groc, blau i vermellós sembla que els relacioni amb algun ofici tradicional de decoració de petits objectes. Per tant, no es pot descartar la presència d'un artesà que decorés pells per a l'obtenció de guadamassils. Tot i això, es tractaria d'una reminiscència de la tècnica, ja que s'ha detectat un pigment de síntesis que es dataria fora de l'època de funcionament de l'adoberia.

Atenent a les estructures trobades i a la documentació disponible hem de dir que l'adoberia de Can Ginebreda seria un exemple de petita adoberia de tradició medieval dedicada a una producció i comerç local, com era el cas de moltes altres adoberies existents a ciutats medievals com Granollers. A Granollers tenim constància de més adoberies a part de la de Can Ginebreda. Una seria la de Can Reverter, una altra que es situaria a la zona de les Travesseres i una altra a prop el portal de Belloch (encara que no sabem si funcionen al mateix temps). Totes es situarien en aquest sistema de petites indústries locals per autoabastir la seva població o la dels voltants, tenint en compte la importància del mercat a Granollers. Aquests complexos industrials aniran desapareixent amb la mecanització i industrialització del procés quan grans centres com Vic o Igualada despuntin i concentrin tota la producció adobera.

Un cop l'adoberia s'abandona definitivament, coincidint amb l'ascens i la centralització en dos centres com són Vic i Igualada i amb la mecanització de l'ofici al segle XIX (CHOREN, J. *et al.*, 1999: 9), l'edifici de Can Ginebreda tindrà diferents usos. L'edifici es va compartimentar i s'ha fet servir fins gairebé l'actualitat com a habitatges, magatzems i fins i tot ha estat la seu d'un dels bars més coneguts a Granollers durant la segona meitat del segle XX.

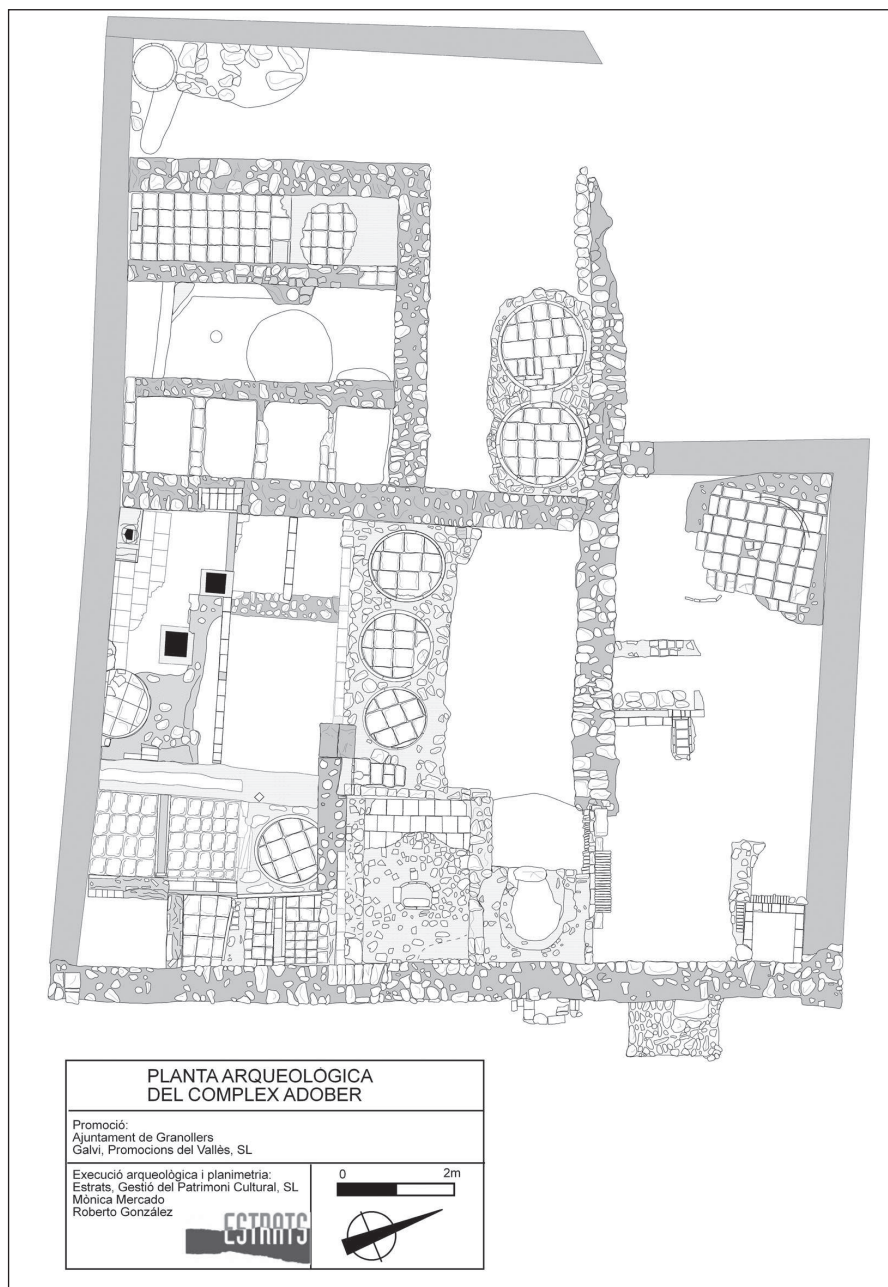

Figura 5. Planta de l'adoberia de Can Ginebreda. Cada àmbit/color presenta una funció específica en les tasques d'adobatge.

BIBLIOGRAFIA

- ALONSO, I. *et al.*, (2003): “Intervencions arqueològiques a la ciutat de Granollers 2000-2002” a *Actes del II Congrés d’Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya.*, Vol I, Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval. Barcelona, p. 269-280
- A.A.V.V. (1991): “Granollers: Sant Esteve de Granollers” a *Catalunya Romànica*. Vol XVIII, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, p. 366-367.
- A.A.V.V., (1996): *De la Balma a la Masia. L’habitat medieval i modern al Vallès Oriental*, Treballs del Museu de Granollers, 2, Granollers.
- A.A.V.V., (2004a): *Atles d’Arqueologia Urbana, vol. 1: Granollers*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- A.A.V.V., (2004b): *Atles d’Arqueologia Urbana, vol. 1: Granollers*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, CD.
- CANAL, A., (1922): “Curiositats granollerines. Les muralles velles de Granollers” a *La Gralla*, 35-37, Granollers.
- CHOREN, J. *et al.*, (1999): La industria de la piel en la Edad Media, treball de recerca presentat a l’UB, inèdit
- CUSPINERA, L. *et al.* (1985): “Introducció: trets històrics de Granollers” a *Catàleg general de patrimoni històric arquitectònic*, Conselleria d’Urbanisme de l’Ajuntament de Granollers, Granollers, p. 10-11.
- DANTÍ, J. (1981): Granollers i comarca. Als segles XVI i XVII. Evolució demogràfica i econòmica, pàg.71-72
- DANTÍ, J., (2001): “Granollers, una vila amb places i porxos” a *Lauro, Revista del Museu de Granollers*, 21, Granollers, p. 16-21.
- DANTÍ, J. i CANTARELL, C. (2004): “Granollers a l’època medieval”, a *Atles d’Arqueologia Urbana, vol. 1: Granollers*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- ENRICH, J. (2002) “Unearthing a medieval tannery in Tàrrrega-Barcelona”, a *World Leather*, Octubre 2002, volum 15, num. 6, Liverpool
- ENRICH, J (2003). *Estudi d’un ferro de descarnar pells procedent d’una necròpolis visigoda (segles VI-VII)*, inèdit
- GONZÁLEZ, R. *et al.*, (2002): *Informe de la II fase d’intervenció al jaciment de Càrites (Granollers, Vallès Oriental)*, inèdit, dipositat a l’Àrea de Coneixement i Recerca del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- GONZÁLEZ, R. (2003a). *Intervenció arqueològica a la Rasa de la Rectoria, (Granollers, Vallès Oriental)*, informe dipositat a l’Àrea de Coneixement i Recerca de la Generalitat de Catalunya, inèdit
- GONZÁLEZ, R., (2003b): *Informe de la intervenció arqueològica realitzada al solar del CAP (A3) (Granollers, Vallès Oriental)*, juny-juliol 2003, inèdit, dipositat a l’Àrea de Coneixement i Recerca del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- GONZÁLEZ, R. *et al.*, (2007): “L’adoberia de Can Ginebreda: un exemple d’arqueologia industrial a Granollers” a les *Actes del III congrés d’arqueologia medieval i moderna a Catalunya*, Ajuntament de Sabadell, ACRAM i Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 52-66
- HERNÁNDEZ, F. X. (2004): *Història militar de Catalunya, Vol II: Temps de conquesta*, Rafael Dalmau editor, Barcelona.

- LLOBET, S., (1985): "Introducció: trets històrics de Granollers" a *Patrimoni històric arquitectònic. Catàleg general*. Conselleria d'Urbanisme de l'Ajuntament de Granollers, Granollers, p. 10-11
- MARTÍN, A (1985): "De la cultura de los 'sepulcros de fosa' al grupo de 'Veraza' en el Vallés" a *Estudios de la Antigüedad*, 2, Bellaterra, p. 3-57.
- MARTÍN, A. (2001): "Intervencions arqueològiques al pati de la rectoria 2000-2001. Granollers. Vallès Oriental" a *Jornades d'Arqueologia 2001: Intervencions arqueològiques i paleontològiques a les comarques de Barcelona (1996-2001)*, La Garriga, 29-30 novembre i 1 de desembre de 2001, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- MARTÍN, A. (2002). *Informe de la intervenció arqueològica a la plaça de l'Església. Zona E-Can Piera, Granollers, Vallès Oriental. Fase I: sondeig i delimitació d'estructures*, informe dipositat a l'Àrea de Coneixement i Recerca de la Generalitat de Catalunya, inèdit
- MERCADO, M., (2003): *Memòria de la intervenció arqueològica d'urgència efectuada a les rases de Càrites. Plaça de l'Església. Granollers, Vallès Oriental*, del 6 de maig al 6 de juny de 2002, memòria d'excavació núm. 3946 dipositada a l'Àrea de Coneixement i Recerca del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- MERCADO, M., (2006): *Memòria de la intervenció arqueològica portada a terme al solar de Lledoners, Solar A1. (Granollers, Vallès Oriental)*, inèdita, dipositat a l'Àrea de Coneixement i Recerca del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- MERCADO, M. et al., (2007): "El recinte defensiu de Granollers" a *Actes del III congrés d'arqueologia medieval i moderna a Catalunya*, Ajuntament de Sabadell, ACRAM i Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 370-380
- MERCADO, M., GONZÁLEZ, R., (2005): *Informe sobre l'afectació constructiva de les estructures arqueològiques documentades a la Plaça de l'Església: Solar C2 Muralla, fossat i torre medievals. Granollers (Vallès Oriental)*, juny de 2005, inèdit. Dipositat a l'Àrea de Coneixement i Recerca del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- MOLIST, N. et al. (2005): "Tintes y curtidos en época ibérica. Procedimientos analíticos para la identificación de los espacios artesanales" a *Datatèxtil Publicación del Centro de Documentación i Museu Tèxtil de Terrassa*, num. 11 Terrassa
- MORENO, I. (2003): *Informe tècnic de l'excavació arqueològica preventiva a la Plaça de l'Església de Granollers (Vallès Oriental)*, inèdit, dipositat a l'Àrea de Coneixement i Recerca del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- MUNTAL, J. (2004): "La muralla carlina de Granollers" a *Atles d'Arqueologia Urbana, vol. 1: Granollers*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- OLIVÉ, M. i PIÑEIRO, M. (2007): "El fossat de Granollers: primeres interpretacions a partir del registre material" a *Actes del III congrés d'arqueologia medieval i moderna a Catalunya*, Ajuntament de Sabadell, ACRAM i Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 381-392
- ROJAS, A., (2005): *Informe sobre l'afectació constructiva de les estructures arqueològiques documentades a la Plaça de l'Església: Solar B2. Granollers (Vallès Oriental)*, juny de 2005, inèdit, dipositat a l'Àrea de Coneixement i Recerca del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

- SALVADO, I *et al.* (2005). Intervenció arqueològica a La Saboneria, TAV Llinars-Sant Celoni (Santa Maria de Palautordera, Vallès Oriental), informe dipositat a l'Àrea de Coneixement i Recerca de la Generalitat de Catalunya, inèdit
- SANTAMARÍA, P., (2005): *Informe sobre l'afectació constructiva de les estructures arqueològiques documentades a la Plaça de l'Església: Solar B1. Granollers (Vallès Oriental)*, Abril de 2005, inèdit, dipositat a l'Àrea de Coneixement i Recerca del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- SOLANES, E. i ALÒS, C (2003): "Interpretació de l'aixovar de la necròpolis hispanovisigoda de Palous (Camarasa, la Noguera): apunts sobre l'adobat de pells a l'antiguitat tardana" a *Revista d'Arqueologia de Ponent*, n 13, Lleida
- SUNYOL, M. (1993): "Intervenció arqueològica al subsòl del campanar de l'església de Sant Esteve de Granollers" a *Lauro*, 5. Granollers, p. 13-15.
- TENAS, M. (1992): *L'aplicació de mètodes d'excavació prehistòrica a un jaciment clàssic: la necròpolis romana de Can Trullàs (Granollers, Vallès Oriental)*. Treball d'investigació de doctorat, inèdit, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra.
- VILAGINES, J. (2001): *El paisatge i l'alimentació al Vallès Oriental (s X-XII)* Biblioteca Abad Oliva. Publicacions de l'abadia de Montserrat. p. 216